
УДК 811.161.2'367.3332

Тетяна Масицька (м. Луцьк)

ФУНКЦІЙНІ ТИПИ СЕМАНТИЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано типи семантичних залежностей у структурі простого речення, вказано засоби їхнього вираження; розглянуто лівобічну і правобічну семантичні залежності.

Ключові слова: *формально-синтаксична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, синтаксична залежність, семантична залежність, валентність, предикат, синтаксема.*

У проблематиці українського мовознавства відзначаємо підвищену увагу до синтаксичної системи мови. Попередні етапи становлення синтаксичної теоретичної граматики акцентувалися на вивченні форм структурних типів речення, на проблемних питаннях формально-синтаксичної структури речення. Сучасний стан теоретичного синтаксису пов'язаний з дослідженням особливостей семантико-синтаксичної структури речення.

Речення як основну синтаксичну одиницю переважно розглядають у трьох напрямках: формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному і комунікативному. З цього приводу Й.Ф. Андерш слушно зауважує: „Визнання за реченням багатоплановості дозволило вивчати його в різних аспектах — структурному, семантичному, комунікативному, номінативному, соціолінгвістичному, емоційному, стилістичному, функційному та ін. При цьому з'ясувалася важливість кожного з цих аспектів, які допомагають повніше й глибше дослідити різні сторони речення» [1: 3]. Вивчення особливостей семантико-синтаксичної структури речення сконцентровано на розгляді семантичних ознак синтаксичних компонентів речення. Наукове опрацювання і теоретичне обґрунтування теорії формальних і семантичних залежностей розглядають з почат-

ку 60-х рр. ХХ ст. під впливом граматики залежностей Л. Теньєра [16]. Дослідження семантичних залежностей синтаксичних одиниць є проблемним питанням сучасного мовознавства. Теоретичні засади теорії залежностей в українському мовознавстві закладені на ґрунті функційної граматики, передусім у дослідженнях І.Р. Вихованця [4; 5; 6; 7; 8]. За повнотою охоплення розгляданої проблематики пріоритетними в цьому напрямку є праці Й.Ф. Андерша, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, Н.В. Гуйванюк, К.Ф. Шульжука, М.В. Мірченка, М.І. Степаненка та ін. [1; 2; 9; 10; 3; 17; 13; 15].

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою цілісного багатопланового вивчення типів семантичних залежностей у простому реченні. Всебічне обґрунтування функційних особливостей семантичних залежностей у мовному плані сприятиме розв'язанню проблемних питань функційної синтаксичної теорії, зокрема класифікації та репрезентації семантичних залежностей у структурі синтаксичних одиниць, сприятиме подоланню суперечливих, почасти діаметрально протилежних підходів, що спостерігаємо у сучасній синтаксичній науці й уможливить вирішення проблематики семантико-синтаксичної структури речення. Предметом дослідження обрано семантичні залежності. Мета статті – докладний аналіз особливостей семантичних залежностей у структурі простого речення. Реалізація поставленої мети передбачає: 1) реалізацію комплексного функційно-семантичного аналізу семантичних залежностей у реченнєвих структурах; 2) розгляд теоретичної проблематики семантичних залежностей; 3) розрізнення формальної і семантико-синтаксичної залежностей; 4) дослідження типів семантичних залежностей у структурі речення; 5) розмежування лівобічної і правобічної семантичних залежностей у структурі речення.

Теоретичні підходи до аналізу семантико-синтаксичної структури речення уможливили виділення семантичних залежностей як складової частини теорії залежностей. У мовознавстві граматику залежностей започаткував Л. Теньєр [16]. Розглядаючи речення крізь площину структурного синтаксису, вчений вважає, що найголовнішим у реченні є синтаксичні зв'язки, які встановлюють між словами відношення залежності, що кожен зв'язок об'єднує якийсь вищий елемент з елементом нижчим. При цьому вищий елемент мовознавець вважає підпорядковуючим, а нижчий – підпорядкованим. Це дозволяє говорити про особливі зв'язки: коли підпорядкований елемент залежить від підпорядковуючого, вчений виділяє висхідний синтаксичний зв'язок, а коли підпорядковуючий елемент керує підпорядкованим, то йдеться про нисхідний синтаксичний зв'язок. Те саме слово може одночасно залежати від одного слова та підпорядковувати собі інше. Кожний підпорядковуючий елемент, у якого є один або декілька підпорядкованих, утворює вузол, який Л. Теньєр визначає як „сукупність, що складається з підпорядковуючого слова і всіх тих слів, які – прямо чи опосередковано – йому підпорядковані і які воно так чи так зв'яже в один пучок»

[16: 24-25]. З цього приводу слушну думку висловлює О.С. Мельничук: „речення є тією мовною структурою, в рамках якої розгортається функціонування всіх синтаксичних прийомів і за межі якої не виходить переважна більшість синтаксичних відношень» [12: 14]. І.Р. Вихованцеві належить концептуальне розмежування синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень (семантичних залежностей). Учений зазначає: „На противагу синтаксичним зв'язкам, які спрямовані у внутрішню структуру синтаксичних одиниць-конструкцій (речень і словосполучень) і відбивають характер формальних граматичних стосунків, семантико-синтаксичні відношення виявляють зовнішнє спрямування: виражають стосунки між предметами та явищами позамовного світу. Відображаючи стосунки предметів і явищ дійсності, вони вказують на значеннєві (сміслові) стосунки поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць» [8: 43]. Синтаксичні та семантичні залежності не ізольовані одна від одної. У структурі речення вони перебувають у складних взаємовпливах. З-поміж їхніх ознак можна вирізнити: нетотожність, різнобічну спрямованість, паралельне функціонування і специфічність вияву в різних синтаксичних одиницях (словосполученні, простому реченні, простому ускладненому реченні, складному реченні). Одну з цих нетотожностей становить, на аргументовану думку Л. Теньєра, те, що синтаксичні зв'язки спрямовані від підпорядковуючого елемента до підпорядкованого, а семантичні зв'язки (у нашому розумінні — синтаксичні та семантичні залежності) — від підпорядкованого елемента до підпорядковуючого [16: 54]. Розглядаючи питання про взаємовідношення між формально-синтаксичною структурою і змістом, дослідник підкреслював, що „структурний і семантичний плани не залежать один від одного. Але ця незалежність має силу лише в теорії. На практиці ж ці два плани паралельні, оскільки у структурного плану нема іншого призначення, крім того, щоб зробити можливим вираження думок — об'єктів семантичного плану. Між цими планами нема тотожності, але є паралелізм. Цей паралелізм виявляється у зв'язках. Точніше кажучи, поряд із структурними зв'язками є зв'язки семантичні, що співвідносяться з ними у регулярний спосіб» [16: 53].

Формально-граматичну (власне-синтаксичну) структуру речення формують синтаксичні зв'язки і виділювані на основі синтаксичних зв'язків члени речення. К.Ф. Шульжук визначає синтаксичний зв'язок як „формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами» [17: 17]. Формально-синтаксичну структуру речення утворюють предикативна взаємозалежність (взаємозалежність підмета і присудка), підрядна однібічна залежність, сурядна рівноправність, опосередкована підрядна залежність, подвійна залежність. Синтаксична залежність диференціює основні типи синтаксичного зв'язку — двобічна залежність (предикативний зв'язок), однібічна залежність (прислівний підрядний зв'язок, детермінантний підрядний

зв'язок), взаємозалежність (сурядний зв'язок), подвійна залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок). Двобічна залежність між підметом і присудком утворює структурну основу речення. Підмет і присудок є граматично взаємозалежними — за допомогою особової форми дієслова, узгодженої в теперішньому і майбутньому часі та в наказовому способі в числі й особі, а в минулому часі та в умовному способі — в числі й роді. На думку І.Р. Вихованця, у структурі речення варто розрізняти актуальний і потенційний предикативний зв'язок [14: 30-31]. Актуальний предикативний зв'язок формує структурну основу двоскладного речення, напр.: *Мій **прадід** з сонця витесав Дніпро* (П. Мах); ***Я не скажу** нікому слів таємних* (Леся Українка). Потенційний предикативний зв'язок виникає в односкладних реченнях, коли поєднані предикативним зв'язком підмет і присудок не утворюють формальну експліцитну пару головних членів речення, а перебувають у залежній від головного члена речення – присудка – позиції, напр.: *І пишем вірші на сніжинках білих* (Н. Гуменюк); *В довгу, темную нічку невидну **не стулю** ні на хвилику очей* (Леся Українка). Однобічна залежність підрядного зв'язку зумовлює виділення у простому реченні другорядних членів речення, напр.: *Я **на гору круту** крем'яную буду камінь важкий піднімати* (Леся Українка). Однобічна залежність детермінантного підрядного зв'язку вказує на зв'язок детермінантів з підметово-присудковою основою речення, напр.: *Було це **грізною** весною у дев'ятнадцятий той рік* (В. Сосюра); *Дубів золоті герби **горять під коронами** сосен* (Л. Костенко). Взаємозалежність сурядного зв'язку здатна поширювати / ускладнювати просте речення новими членами речення, напр.: *Нехай **тендітні пальці торкнуться** вам **серце і уста*** (Л. Костенко); *Ні спека дня, ні бурі, ні морози — **ніщо не вб'є** любов мою живу* (В. Сосюра). Подвійна залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок) функціонує в семантично неелементарному простому реченні, яке трансформується в семантично елементарні прості конструкції, напр.: ... *взьмуть тебе на горно, тобто до печі, до святої святих* (Олесь Гончар) = *Взьмуть тебе на горно + Взьмуть тебе до печі + Взьмуть тебе до святої святих*.

У синтаксисі теорія залежностей охоплює сполучуваність як міжрівневу категорію стосовно лексичних, морфологічних, словотвірних одиниць, валентність, синтаксичну залежність, семантичну залежність, дистрибуцію, інтенцію. Сполучувальні властивості стосуються валентності дієслівного предиката. Валентність встановлює відповідну кількість компонентів, які необхідні для повного розкриття семантики предикатної одиниці. Предикатам властиві певні семантичні та формально-синтаксичні особливості, і саме лексичне значення предиката зумовлює варіанти семантичних реченневих структур. На думку І.Р. Вихованця, поєднання семантично опорного дієслова і семантично залежних компонентів можливе на основі їхньої семантичної сумісності, тобто валентність є семантично передбачуваною сполучуваністю слів [6: 8].

Семантичні залежності функціонують у всіх типах речень: простому (первинна семантична залежність), простому ускладненому (вторинна семантична залежність: за трансформації простого ускладненого речення на просте вторинна семантична залежність перетворюється на первинну семантичну залежність), складному (вторинна міжпредикатна залежність). У простому реченні семантична залежність вказує на валентну сполучуваність субстанційних синтаксем із предикатом. Структурна організація простого речення і його компонентів залежать передусім від лексичної семантики предиката, його сполучувальних властивостей. Семантика предиката, його валентний потенціал формують реченнєву структуру, визначають семантичні залежності компонентного складу речення і дають змогу простежити варіанти семантичних і синтаксичних моделей речення. Відповідний тип предиката залежить від його семантичного навантаження. А.П. Загнітко визначає семантичний предикат як центральний компонент семантичної структури речення, що позначає активну або статичну ознаку, перебіг якої можливо простежити в часі й зарахувати до предмета (суб'єкт) або до ситуації (відсутність суб'єкта) [9: 287]. Функційним оточенням предикатів виступають субстантивні компоненти, що перебувають у семантичних залежностях щодо конкретного предиката. Кількість субстантивних синтаксем залежить від семантичного значення відповідного предиката і від його валентної сполучуваності. У простому елементарному з семантичного погляду реченні семантична залежність спрямована від підпорядкованого (залежного) компонента до підпорядковуючого (опорного), звичайно вираженого дієслівним предикатом. У таких реченнях можна виділити лише субстанційні (предметні) семантичні залежності, які передають значення предметності. Семантичне значення предиката формує відповідну кількість семантичних залежностей. Л. Теньєр вважає дієслівний предикат синтаксичним ядром реченнєвої конструкції, що визначає набір синтаксичних позицій (залежних від дієслова субстанційних компонентів) і зумовлює способи їх семантичного і морфологічного оформлення, тобто дієслову-предикату притаманні синтаксичні та морфологічні валентності [16: 117]. Предикат формує в змістовому плані кількість синтаксичних позицій та прогнозує їхні функції. Валентність предиката встановлює відповідну кількість таких компонентів, які необхідні для повного розкриття семантики предикатної одиниці та встановленні типів семантичних залежностей. Семантична структура речення характеризує взаємодію семантичних компонентів [11: 19-23]. Вони організовані в ній на певній ієрархічній основі, яка визначена рангом семантичних компонентів. Головну роль в утворенні речення відіграють семантичний предикат і суб'єкт. Основу семантичної структури речення становить семантична залежність між суб'єктом і предикатом, яка визначає співвіднесення змісту речення з дійсністю.

Щоб докладніше вивчити утворення семантичних залежностей та їх функційні типи, розглянемо реченнєві конструкції з різними семантичними значеннями предикатів.

Реченнева конструкція P_v^1 . У ній спостерігаємо імпліцитне вираження суб'єктної залежності, напр.: *Вже надворі **вечоріло**, вже й **смеркалось*** (І. Нечуй-Левицький); ***Вечоріло*** (Р. Іваничук); *На ранок **забіліло до самих обр'їв*** (О. Гончар). У реченневих конструкціях такого типу дієслівний предикат не вказує на носія стану. Імпліцитний вияв суб'єкта при дієслівних предикатах можна пояснити тим, що вони вказують на особливі стани всеохопного характеру. Ці стани стосуються всього середовища, а не якого-небудь конкретного предмета в ньому. Стихійність явища реалізовано не як дію, а як стан, створений природними силами. Семантика предиката не вимагає поширення реченневої структури іншими компонентами.

Реченневі конструкції: $S+P_v$ формують дієслівний предикат і суб'єктна синтаксема; $S+P_{adj}$ — прикметниковий предикат і суб'єктна синтаксема; $S+P_{num}$ — числівниковий предикат і суб'єктна синтаксема. У реченнях виявляємо наявність суб'єктної залежності. Предикат у цих реченневих конструкціях переважно передає стан суб'єкта, ознаку або кількість, напр.: ***Я злякався*** (Й. Струцюк); ***Обличчя його ще більше почорніло*** (В. Шевчук); ***Хлопцям було весело*** (А. Криштальський); ... ***їх було четверо*** (Ю. Щербак).

Реченневі конструкції: $S+P_v+O$ утворюють дієслівний предикат, суб'єктна і об'єктна синтаксеми; $S+P_{adj}+O$ — прикметниковий предикат, суб'єктна і об'єктна синтаксеми; $S+P_{num}+O$ — числівниковий предикат, суб'єктна і об'єктна синтаксеми. У реченнях цього типу спостерігаємо суб'єктну та об'єктну залежності, семантика предиката переважно виражає процес, дію або стан, ознаку або кількість напр.: ***Його душили спогади і кашель, і навіть той за вікнами бузок*** (Л. Костенко); ***Може, я ще розлюблю тебе*** (В. Земляк); ***На зріст він (учитель) був вищий од батька*** (О. Довженко); ***А я лиш трохи вища за траву*** (Г. Чубач); ***Дівчат було більше, ніж хлопців***.

У реченневій конструкції $S+P_v+L$ функціонують дієслівний предикат, суб'єктна і локативна синтаксеми. У структурі встановлюємо суб'єктну і локативну залежності. Предикат у цих реченнях виражає процес, напр.: ***Стояла вона над скелястим берегом*** (В. Шкляр); ***Вагітні яблуни лежать під частоколом*** (Н. Гуменюк); ***Остання в світі казка сидить під образами*** (Л. Костенко).

Реченневу конструкцію $S+P_v+O+Ad$ утворює дієслівний предикат, суб'єктна, об'єктна і адресатна синтаксеми. Дієслівний предикат реченневої конструкції має семантику „давання“, „повідомлення“ і формує суб'єктну, об'єктну й адресатну залежності, напр.: ***Я дам тобі притулок затишний*** (Леся Українка); ***І я вам віддам найкращі слова*** (П. Мах); ...***щоранку На матусиному танку Дарувала ти мені Перші квіти весняні*** (Н. Гуменюк).

¹ S — суб'єкт; P_v — дієслівний предикат; P_{adj} — прикметниковий предикат; P_{num} — числівниковий предикат; O — об'єкт; Ad — адресат; I_{ac} — інструменталь (засіб дії); I_{mv} — інструменталь (засіб пересування); L — локатив; L_1 — локатив (вихідний пункт руху); L_2 — локатив (шлях руху); L_3 — локатив (кінцевий пункт руху).

У реченнєвій конструкції $S+P_y+O+I_{ac}$ визначаємо суб'єктну, об'єктну та інструментальну залежності. Конструкції цього типу складають дієслівний предикат, суб'єктна, об'єктна та інструментальні синтаксеми. У цій конструкції предикат позначає дію, що виконує суб'єкт за допомогою інструменталія (засіб дії), напр.: *Вишивала мати квіти, Лебедів і Світязь...Вишивала ніжне віття І сердитий вітер. Вишивала крила долі І очі світанку. Вишивала волинянку На житньому полі* (П. Мах); *Іван косив у Халеп'ї траву* (Л. Костенко) (у реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв інструментальної синтаксеми на позначення засобу дії).

Реченнєва конструкція $S+P_v+Ad+O+I_{ac}$ сформована дієслівним предикатом та залежними від його семантики суб'єктом, адресатом та інструменталем. У реченнях цього типу функціонують суб'єктна, об'єктна, адресатна та інструментальна залежності. У цій конструкції предикат позначає процес „писання», напр.: *Найохочіше він дописує до газети «Войовничий безвірник»* (О. Гончар) (імпліцитний вияв об'єктної та інструментальної синтаксеми на позначення засобу дії); ... *Андрій не хотів нікому писати листа* (І. Багряний) (імпліцитний вияв інструментальної синтаксеми на позначення засобу дії).

Реченнєву конструкцію $S+P_v+L_1+L_2+L_3$ утворюють дієслівний предикат і залежні від нього суб'єкт та локатив, що зазнає диференціації на початковий пункт руху, шлях руху та кінцевий пункт руху. До цієї конструкції належать предикати, що позначають процес пересування суб'єкта. У реченнях цього типу виділяємо суб'єктну і локативну залежності, напр.: *Ішов дід з містечка, через гору, у свій присілок, з трьома буханками хліба ішов у Маковщину* (Л. Костенко).

У реченнєвій конструкції $S+P_y+I_{mv}+L_1+L_2+L_3$ дієслівний предикат валентно поєднаний з суб'єктною, інструментальною та локативною синтаксемою. До цієї конструкції належать предикати, що позначають процес пересування, однак відмінність речень цього типу від конструкції $S+P_v+L_1+L_2+L_3$ полягає у тому, що семантика предиката передбачає функціонування інструментальної синтаксеми на позначення засобу пересування. В реченнях цього типу визначаємо суб'єктну, інструментальну та локативну залежності, напр.: ... *міг би помчати в те селище міського типу ближчою дорогою — через Обухів, Богуслав і далі за картою* (В. Шкляр) (імпліцитний вияв суб'єктної синтаксеми, локативної синтаксеми на позначення вихідного пункту руху та інструментальної синтаксем із семантикою засобу пересування); *У місто греки в'їхали волами* (Л. Костенко) (імпліцитний вияв локативної синтаксеми на позначення початкового пункту та шляху руху); *Гості пливуть на вербових човнах* (О. Довженко) (імпліцитний вияв локативної синтаксеми на позначення вихідного пункту руху, шляху руху та кінцевого пункту руху) .

У реченнєвій конструкції $S+P_v+O+Ad+L_1+L_2+L_3$ функціонують дієслівний предикат та залежні від нього суб'єкт, об'єкт, адресат та локатив. Дієслівний предикат реченнєвої конструкції позначає об'єктне і суб'єктне переміщення. У реченнях спостерігаємо такі функційні типи семантичних залежностей: *суб'єктна, об'єктна, адресатна та локатив-*

на залежності, напр.: *Винесли **Мині на дорогу окомелок** щільника* (О. Гончар) (імпліцитний вияв суб'єкта, локатива на позначення вихідного пункту руху та шляху руху); *Крім того, дідовому покійному **батькові Тарасу** колись давно, ще за старих часів, **змії** носив уночі гроші в трубу* (О. Довженко) (імпліцитний вияв локатива на позначення вихідного пункту руху та шляху руху).

Реченнева конструкція $S+P_v+O+Ad+I_{mv}+L_1+L_2+L_3$. Структуру формує дієслівний предикат і залежні від нього суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь та локатив. Семантика предиката вказує на просторове переміщення суб'єкта й об'єкта. Відмінність цієї конструкції від конструкції $S+P_v+O+Ad+L_1+L_2+L_3$ полягає у тому, що семантика дієслівного предиката вимагає введення у речення інструментальної синтаксеми на позначення засобу пересування. Семантико-синтаксичну структуру речень цього типу утворюють суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна та локативна залежності, напр.: *От **слона** торік привезла з **Таїланду*** (О. Гончар); *Мене **везуть у царство** трав* (О. Довженко); *Це **влітку Василь** **воду** возив **до молотарки Буланім*** (М. Іщенко). У реченнях спостерігаємо імпліцитний вияв деяких валентно поєднаних із предикатом компонентів (суб'єкта, адресата, інструменталія, локатива), які можливо встановити із контексту.

Семантичні залежності у простому реченні мають ієрархічні відношення. Центральне місце у реченні належить суб'єктній та об'єктній залежностям. Локативна залежність займає центральну позицію у реченнях з предикатами стану. Деяко периферійнішу позицію займає адресатна залежність. Найпериферійніша позиція в реченні відводиться інструментальній і локативній залежностям (у реченневих конструкціях з предикатами дії).

Реченневу конструкцію P_y формують предикати стану, напр.: ***Світало*** (Л. Костенко); *З-під обр'ю помітно **світає*** (О. Гончар). Конструкцію $S+P_v$ переважно утворюють предикати процесу, напр.: *Вернигора, Вернивода й Вернидуб – три велетні – зібралися та й **журяться*** (Л. Костенко), предикати стану, напр.: *А вже під вікнами весна, **принцеса нудиться** одна* (Й. Струцюк), предиката якості, напр.: *Я **щасливий*** (У. Самчук) та предиката кількості, напр.: *Їх **було** всього **троє**...* (Б. Харчук). Речення конструкції $S+P_v+O$ формують переважно предикати стану, напр.: *Мене **іздалку люблять** всі дерева* (Л. Костенко), предикати дії, напр.: *Я **також граю** на сопілці* (В. Слапчук), предикати якості-відношення, напр.: *Володько **сильніший** за нього* (У. Самчук) та предикати кількості-відношення, напр.: *Студентів **було більше** за школярів*. Семантичним ядром реченневої конструкції $S+P_v+L$ виступає предикат процесу, напр.: *Так чи не так, тільки бджоли надійно **оселились** у Романовім садку* (О. Гончар); *Дніпро **лежав** непорушно в пологих берегах* (Н. Рибак). Реченневі конструкції $S+P_v+O+Ad$; $S+P_v+O+I_{ac}$; $S+P_v+Ad+O+I_{ac}$; $S+P_v+L_1+L_2+L_3$; $S+P_v+I_{mv}+L_1+L_2+L_3$; $S+P_v+O+Ad+L_1+L_2+L_3$; $S+P_v+O+Ad+I_{mv}+L_1+L_2+L_3$ формують предикати дії, напр.: *Він **дарував** нам скельця та брелоки* (Л. Костенко); ***Пішла** у вічність*

сива мати, між полями в сивий степ (Й. Струцюк); Якийсь ландскнехт **повіз** як сувенір або продав якомусь там барону твою любов, твої безіменний твір (Л. Костенко); Двічі **проїздили** вершники завмерлими вулицями села (Н. Рибак).

У структурі мови спостерігаємо лівобічну семантичну залежність від предиката, виражену суб'єктною синтаксею, напр.: **Латаття** ніжилось в озерах (Л. Костенко); **Сонце** знову визирнуло з-за хмари (В. Шевчук) і правобічну семантичну залежність, яку формують об'єктна, напр.: А **Ївга** сіяла **м'яту**, та сама сіяла **кмин** (Л. Костенко); адресатна, напр.: **Що** добрий козак мав звичай подарувати своїй **дівчині** стрічку (О. Гончар); **Хай** лиш мить дарує **мені** почуття (Ю. Покальчук); інструментальна, напр.: А **Петро** ...збиває **лозиною** будяки (О. Гончар); ...махнув **дід** **косого** востаннє (В. Штинько) (інструментальна на позначення засобу дії); **Він** їхав **на коні** білої масті (Н. Рибак); **Поруч** з гетьманом їхав **на коні** митрополит корінський **Іосаф** (Н. Рибак) (інструментальна на позначення засобу переміщення) і локативна синтаксеми, напр.: ... човен наче захитався піді мною і поплив **з клуні в сад по траві** поміж деревами (О. Довженко); **Стоїш** на стовпчику **між хлібами** (О. Гончар); **Дарка** знов пішла **до школи** (О. Забужко) (локативна на позначення місцеперебування суб'єкта та локативна на позначення початкового пункту руху, шляху руху і кінцевого пункту руху). Структура мовлення руйнує закріплену структурою мови позицію лівобічної і правобічної семантичної залежностей. Зокрема, спостерігаємо зміщення лівобічної суб'єктної залежності відносно предиката у правобічну позицію, напр.: **Думки** навиває мені тепер **Чорне море** (Леся Українка); **Дарувала** **ти** мені перші квіти весняні (Н. Гуменюк); зміщення правобічної об'єктної залежності у лівобічну позицію, напр.: ...**Ангел** білі **крила** продавав, **Білий ангел** із чолом поета (Н. Гуменюк); **Документ** відповідний вам **зараз дадуть** (О. Гончар); зміщення правобічної адресатної залежності у лівобічну позицію, напр.: **Певне, серце** **Господь** **тобі** дав із твердого кристалю (Леся Українка); **Усі** таємні свої **скарби** **тобі** я повинна віддати (Леся Українка); зміщення правобічної інструментальної залежності у лівобічну позицію, напр.: **Попереду** **на баскому огирі** скакав з шаблею при боці **вершник** (Н. Рибак); **Довжелезним** **поїздом** вивозились до Німеччини **невільники** (О. Довженко); зміщення правобічної локативної залежності у лівобічну позицію, напр.: **З** боку **річки** надійшов до них **босий Антоць** з **ціпочком** у руках (В. Підмогильний); **З** **краю** далекого, з **краю** незнамого **Нам** **Артеміда** її привезла (Леся Українка).

Отже, до функційних типів семантичної залежності у простому реченні зараховуємо суб'єктну, об'єктну, адресатну, інструментальну і локативну залежності. Від лексичної семантики предиката, його сполучувальних властивостей залежить не тільки структурна організація речення і його компонентів, але і їх семантична характеристика та функційні типи семантичних залежностей. Лівобічна семантична залежність репрезентована однією суб'єктною позицією, правобічна семантична залежність визначає різну кількість правобічних синтаксем,

зокрема об'єктну, адресатну, інструментальну і локативну. У конкретному значенні лівобічна і правобічна залежності є постійними для предиката, хоча це не означає, що всі семантичні залежності, потенційно закладені в його семантиці, виражені спеціальними синтаксемами в структурі речення. У кожному конкретному випадку реалізуються лише ті необхідні субстанційні синтаксеми, актуалізації яких потребує відповідний предикат. Кількість правобічних залежностей залежить від семантичного значення предиката.

1. *Андерш Й.Ф.* Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш. — К.: Наук. думка, 1987. — 191 с.
2. *Городенська К.Г.* Сполучники української літературної мови: Монографія / К.Г. Городенська. — К.: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 208 с.
3. *Гуйванюк Н.В.* Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н.В. Гуйванюк. — Чернівці: Рута, 1999. — 336 с.
4. *Вихованець І.Р.* Прийменикова система української мови / І.Р. Вихованець. — К.: Наук. думка, 1980. — 286 с.
5. *Вихованець І.Р.* Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. — К.: Наук. думка, 1983. — 219 с.
6. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець — К.: Наук. думка, 1988. — 256 с.
7. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець — К.: Наук. думка, 1992. — 224 с.
8. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І.Р. Вихованець. — К.: Либідь, 1993. — 368 с.
9. *Загнітко А.П.* Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія / А.П. Загнітко. — Донецьк, 2001. — 662 с.
10. *Іваницька Н.Л.* Нариси із синтаксису української мови : посібник для студентів-філологів / Н.Л. Іваницька. — Вінниця, 2011. — 183 с.
11. *Масицька Т.Є.* Граматична структура дієслівної валентності / Т.Є. Масицька. — Луцьк: Ред. вид. відд. ВДУ, 1998. — 208 с.
12. *Мельничук О.С.* Загальні питання синтаксису української мови / О.С. Мельничук // Сучасна українська мова. Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1972. — С. 5–37.
13. *Мірченко М.В.* Структура синтаксичних категорій: монографія / М.В. Мірченко. — Луцьк: Ред.-вид. від. „Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. — 340 с.
14. Синтаксис словосполучення і простого речення / Відп. ред. М.А. Жовтобрюх — К.: Наук. думка, 1975. — 222 с.
15. *Степаненко М.І.* Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М.І. Степаненко — К., 1997. — 217 с.
16. *Теньер Л.* Основи структурного синтаксиса / Л. Теньер. — М.: Прогресе, 1988. — 654 с.
17. *Шульжук К.Ф.* Синтаксис української мови / К.Ф. Шульжук. — К.: Видавничий центр „Академія», 2004. — 408 с.

Tetyana Masytska (Lutsk)

FUNCTIONAL TYPES OF SEMANTIC DEPENDENCES IN STRUCTURE OF A SIMPLE SENTENCE

The types of semantic relationships in the structure of simple sentences, resources of its expression, left and right dependences are analyzed in this article.

Key words: formal syntactic structure of sentences, semantic and syntactic structure of sentences, syntax dependency, semantic relationship, valency, predicate, syntaxema.